

MARINA GRADIŠNIK*

Življenje na samotni kmetiji v Zgornji Savinjski dolini v 19. in 20. stoletju

Primer kmetije Gradišnik

IZVLEČEK

Pričujoči prispevek obravnava življenje na najbolj oddaljenem območju Zgornje Savinjske doline, na Solčavskem. V uvodnem delu so predstavljeni vas Solčava in izbrani vidiki lokalnega načina življenja, ki tvorijo kontekst za osrednjo obravnavo kmetije Gradišnik v Matkovem kotu. Pisanje o tej kmetiji je poseben izziv, saj gre za avtoričino rojstno domačijo. Zato je raziskovalni pristop prepleten z osebnim spominom in družinskim izročilom. Raziskava torej temelji na kombinaciji arhivskih in ustnih virov. Težišče obravnave je na generacijah, katerih spomin je še zajet v okviru hišnega ustnega izročila. Časovni lok sega od nastanka kmetije v 17. stoletju do leta 1993.

KLJUČNE BESEDE

Solčava, Logarska dolina, turizem, kmetija, celki, Gradišnik, družina, oporoke, modernizacija

ABSTRACT

LIFE ON A REMOTE FARM IN THE UPPER SAVINJA VALLEY DURING THE NINETEENTH AND TWENTIETH CENTURIES. THE EXAMPLE OF THE GRADIŠNIK FARM

The article discusses life in Solčava, the remotest area of the Upper Savinja Valley. By presenting the village of Solčava and the selected aspects of the local way of life, the introductory part establishes the context for the central discussion concerning the Gradišnik farm in Matk Cirque. Writing about this farm presents a unique challenge for the author, as it is her native homestead. The author's research approach is thus interwoven with personal memories and family tradition, and the study draws on a combination of archival and oral sources. The discussion centres on generations, whose memory still forms part of the homesteaders' oral tradition. The period under examination spans the emergence of the farm in the seventeenth century and 1993.

KEY WORDS

Solčava, Logar Valley, tourism, farm, *celki*, Gradišnik, family, last wills, modernization

* mag., muzejska svetovalka, Muzej Ribnica, Ribnica, marina.gradisnik@rc-ribnica.si

POSEBNOSTI ŽIVLJENJA NA VISOKOGORSKIH KMETIJAH

Življenje na samotnih kmetijah v visokogorju je bilo v preteklosti zahtevno in specifično. Oddaljenost od večjih središč in slabe prometne povezave so območje Solčavskega do določene mere izolirale in omogočile samosvojo obliko razvoja. Iz tega je izhajala tudi posebna samobitnost ljudi, ki je zaznamovala tako njihovo miselnost kot medsebojne odnose. V prvi vrsti je takšno življenje zahtevalo popolno samooskrbo, prva trgovina je bila v vasi šele leta 1888,¹ ter številne veščine, potrebne za preživetje. Ritme narave so se morali naučiti sprejemati v vsej veličini (sneg, poplave, potresi, veter). To je bila osnova za njihovo preživetje. V teh razmerah so bili v prvi vrsti odvisni od sebe, družine in bližnjih sosedov, skupnosti; do tujcev, ki so prišli v te kraje, pa so gojili določeno mero previdnosti in nezaupanja. O tem je pisal Branko Zemljič, ki je med letoma 1912 in 1920 kot prvi učitelj poučeval v Solčavi: »Bili pa so napram vsakemu tujcu, zlasti še, če je bil količkaj bolj gosposko oblečen ter uglajenih manir, /.../, prav nezaupni in skrajno previdni.«²

To je še posebej zanimiv podatek ob dejstvu, da se je ravno v tem predelu že konec 19. stoletja začel razvijati turizem. Morda je prav to razlog, da kljub popularnosti Logarske doline turizem tu nikoli ni tako močno posegel v vsakdanje življenje ljudi, da bi začel domačinom narekovati način življenja.

Solčavsko je eno najredkeje poseljenih območij v Sloveniji. V popisu prebivalstva v tridesetih letih 20. stoletja je bilo zabeleženo, da na en kvadratni kilometer živi približno pet prebivalcev.³ Prevladujoča naselbinska oblika so bile hribovske kmetije – t. i. celki. Med njimi je tudi najvišje ležeča kmetija v Sloveniji, kmetija Bukovnik, na nadmorski višini 1.327 m. Območje sestavljajo tri alpske doline (Robanov kot, Logarska dolina in Matkov kot), območje Podolševe, razporejeno po sončnih obronkih gore Olševe, in vas Solčava.

Vas Solčava je stisnjena v globoko in tesno dolino ob reki Savinji, s precej omejeno osončenostjo. Po štetju prebivalstva leta 1890 je imela vas le 98 prebivalcev.⁴ Po popisih prebivalstva je celotno območje s katastrskima občinama Solčava⁵

in Sveti Duh⁶ v času do druge svetovne vojne po pregledu krajevnih repertorijev⁷ obsegalo:

Leto štetja preb.	Število hiš	Število prebivalcev
1869	137	776
1890	114	848
1910	116	728
1932	140	842

Najmanjše število prebivalcev je bilo med letoma 1890 in 1910. Povsem upravičeno lahko sklepamo, da gre tu za vpliv izseljevanja v Ameriko, ki je prav v obdobju med letoma 1900 in 1914 v teh krajih doseglo vrhunec. Propaganda za izseljevanje v Ameriko v želji po obljubljenem boljšem življenju je v Zgornjo Savinjsko dolino začela prodirati že od leta 1880. Izseljevanje je bilo na vrhuncu tako močno, da je zajelo tako hribovske kot dolinske kraje. Iz nekaterih vasi so se selile cele družine.⁸

Pred letom 1918 je bilo območje gospodarsko in sorodstveno tesno povezano predvsem s Korosko.⁹ Ta vez se je odražala v narečju, običajih in navadah. Povezave preko Pavličevega in Šentlenarskega sedla v Železno Kaplo ter čez Sleme in Koprivno v dolino Črne so bile veliko dostopnejše kot pot v dolino Savinje. Trgovina z živino, volno, platnom in lesom je bila usmerjena na korosko stran. Do Luč je vodil slabo vzdrževan kolož, ki je na odseku skozi sotesko Igle zahteval večkratno prečkanje reke Savinje – včasih tudi do 25-krat –, a v Igli so vozovi bredli domala celih 100 metrov po strugi. »In z dobrimi konji si komaj zmoget en polovnjak pricijaziti do Solčave.«¹⁰

Šele leta 1894 je bila zgrajena cesta Luče–Solčava, ki je izboljšala prometno dostopnost in gospodarske tokove postopoma preusmerila proti Savinjski dolini.¹¹ Vse to se je še posebej izrazilo

1 Vider, *Zapiski*, str. 38.

2 Zemljič, Solčavski kot, str. 200.

3 *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 173.

4 *Orts-Repertorium von Steiermark* (1872), str. 57.

5 Katastrska občina Solčava je v tem obdobju obsegala vse hiše ob Savinji in kmetije od Solčave proti soteski Igla ter ves del Robanovega kota in okoliških kmetije.

6 Katastrska občina Sveti Duh je obsegala območje Podolševe, Matkovega kota in Logarske doline.

7 *Orts-Repertorium von Steiermark* (1872), str. 22; *Special-Orts-Repertorium von Steiermark* (1893), str. 57; *Spezial-ortsrepertorium von Steiermark* (1917), str. 19; Anko et al., *Študije o Solčavskem*, str. 36.

8 Meze, Prebivalstvo, str. 51–52.

9 Videčnik, *Zgornjesavinjske vistorije*.

10 Zemljič, Solčavski kot, str. 198.

11 *Slovenski gospodar*, 3. 3. 1887, št. 9, str. 562, »Nova cerkvena sv. Duha v Solčavi«. Avtor omenja težavo glede prevoza cerkvenega zvona do cerkvice sv. Duha pod goro Olševo: »Naročili smo si toraj pri Denzelnovih sinovih v Mariboru novi zvon 24 stotov težek. Med tem časom je tudi zvonik zrasel za 10 čevljev, dobil je nov omet in na pokrivalo pozlačeno jabelko in pozlačen križ. Pripravljen je bil novega pevca sprejeti, koje-ga smo vsi željno pričakovali. Ali je že vlit, – ali bo že kmalu priromal novi zvon, – kedaj ga bomo vozili? – taka vprašanja si lahko vsakidan slišal. Kako ga bomo na tako strmi hrib sp-

po letu 1918, ko so na severu Solčavskega potegnili državno mejo med novo državo, Kraljevino SHS, in Avstrijo. V obdobju med svetovnima vojnama se je kraj vedno bolj odpiral v svet, tudi zaradi turizma, ki je prve občudovalce narave in gora sem zvalil že v 19. stoletju.¹² V časopisu *Ilustrirani Slovenec* iz leta 1931 je bil Solčavskemu posvečen obsežen prispevek »Slovenska Švica: Solčava in Logarska dolina«, v katerem avtor zapiše, da je znani francoski geolog Ami Boué Logarsko dolino obiskal leta 1933 in menil, da ji v Evropi ni enake »... vse tja do skalnatega cirkusa Gavarnie v Pirenejih«.¹³ O razvoju turizma govori tudi podatek, da so lahko poleg prenočevanja pri kmetih in v gostilnah obiskovalci že v 19. stoletju prenočevali v planinskih kočah, po prvi svetovni vojni pa tudi že v hotelih, saj je med svetovnima vojnama turizem postal ena pomembnih dodatnih dejavnosti tega območja.¹⁴ Pravo razsežnost pa doseže v letih po drugi svetovni vojni.

Že v tridesetih letih 20. stoletja je potekala redna avtobusna povezava s Šmartnim ob Paki in Logarsko dolino. V tem času so vzpostavili tudi avtobusno linijo iz Ljubljane.¹⁵ Ne glede na vplive pa je okolje ostajalo še dokaj zaprto. Študijska skupina angleškega geografa Dudleyja Stampa,¹⁶

ravljali – to je bila mala skrb. Od Lučke strani se mora večkrat čez Savinjo peljati, in ako je voda večja, ne more se voziti. Brodi so silno nevarni, vožnja nevarna. Kazalo je toraj, ga po Koroškem dobiti. Prišlo je dne 9. mal. srpana poročilo iz Kaple, da bo zvon drugo jutro pod hribom. Kako lahko so se vozniki dobili. K vsakemu delu so bili ljudje voljni, kolikor ga je bilo pri cerkvi, pa s takim veseljem se niso nobenega lotili, kakor vožnje novega zvona. Sedem parov volov in čez 40 čvrstih fantov se je onega dela vdeležilo. Po ovinkih so z vrvmi vleкли, kjer živina ni potegniti mogla.«

¹² Vider, *Zapiski*, str. 42–58.

¹³ *Ilustrirani Slovenec*, 26. julij 1931, str. 248–249, »Slovenska Švica: Solčava in Logarska dolina«.

¹⁴ O tem priča tudi podatek o obisku in nočitvah iz leta 1934 iz *Krajevnega leksikona Dravske banovine*: Logarsko dolino je obiskalo 913 tujcev, skupno število nočitev je bilo 5.945, Solčava je imela istega leta 2.432 nočitev. V tem času so poleg gostiln, ki so nudile prenočišče obiskovalcem v sami vasi, tudi v Logarski dolini nudili turistične kapacitete. Na širšem območju današnjega hotela Plesnik so bile postavljene naslednje koče/hotel: leta 1890 Piskernikova koča (domačini so ji rekli tudi Baraka – po prvi svetovni vojni jo je prevzela savinjska podružnica planinskega društva), leta 1925 so poleg nje zgradili Tillerjevo kočo, 1931 pa še planinski hotel Aleksandrov dom. Leta 1933 je kmet Plesnik zgradil svoj hotel v Plesti. Nekaj let pred drugo svetovno vojno, leta 1938, je bil odprt znameniti Hotel sester Logar (danes Dom duhovnih vaj) na vhodu v dolino. Vse stavbe so bile med vojno požgane (Poličnik, *Zgodovinsko ozadje*, str. 30–34; Puhar, Mica Logar, str. 392–395).

¹⁵ *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 173.

¹⁶ Študijska skupina pod vodstvom Dudleyja Stampa je pod pokroviteljstvom Le Playeve družbe leta 1932 obiskala Solčavsko. Svoje izsledke je objavila leto kasneje pod naslovom *Slovene Studies*.

ki je leta 1932 na Solčavsko pripeljal kakih 50 ljudi, je tu naletela še na razmeroma »osamljeno skupnost, ki je temeljila na kmetijstvu in gozdarstvu«.¹⁷ Po drugi svetovni vojni pa so se razmere bistveno spremenile. Urejali in izboljševali so poti, gradili nove ceste (na primer iz Solčave proti Podolševi, priključek na Solčavsko panoramsko cesto Logarska dolina–Črna (1970), iz Matkovega kota proti Pavličevemu sedlu (1966) idr.),¹⁸ leta 1972 pa so razširili in asfaltirali cesto iz Solčave proti Logarski dolini.¹⁹

Leta 1967 je bil na hribu Huda peč zgrajen televizijski pretvornik. Do elektrifikacije vasi je prišlo že leta 1950, ko je elektriko dovajala lastna hidrocentrala, zgrajena na Savinji pod Grabnarjevim jezom. Leta 1961 je jez odnesla velika povodenj, vendar je bil do takrat do Solčave že napeljan državni daljnovod.²⁰ Leta 1957 so v vasi zgradili zadružni dom s trgovino, dvorano, gostilno in sobami za goste. Objekt je s tem postal pomembno zbirališče in kulturno središče na Solčavskem. Leta 1981 je bila v Solčavi odprta večnamenska stavba, v kateri so bili prva samopostrežna trgovina, poštni urad, krajevni urad, ambulanta in deset stanovanj.²¹

Večstoletno obdobje izoliranosti se je zaključevalo. V razdobju od 1961 do 1970 se je gozdnatost območja povečala s 47,6 % v letu 1953 na 64 %. Strme kmetijske površine, ki so jih še pred vojno in v letih po njej obdelovali, so začeli opuščati, tako da jih je prerasel gozd.²²

Način življenja se je zaradi izobraževanja, modernizacije in industrializacije regije korenito spremenil, število prebivalcev Solčavskega se je začelo počasi, a vztrajno zmanjševati.²³

Za predstavbo prilagam v spodnji razpredelnici združene podatke iz Krajevnega leksikona Slovenije iz leta 1976.²⁴

Leto	Št. hiš	Št. prebivalcev
1961	143	754
1971	146	659

¹⁷ Anko et al., *Študije o Solčavskem*, str. 52.

¹⁸ Vider, *Zapiski*, str. 170.

¹⁹ Anko et al., *Študije o Solčavskem*, str. 17.

²⁰ Vider, *Zapiski*, str. 168.

²¹ Vider, *Zapiski*, str. 170.

²² Vider, *Zapiski*, str. 171.

²³ Anko et al., *Študije o Solčavskem*, str. 53.

²⁴ *Krajevni leksikon*, str. 229 (Podolševa), str. 223 (Logarska dolina), str. 236 (Robanov kot) in str. 237 (Solčava). Podatki o številu hiš in prebivalcev v gornji razpredelnici so združeni.

ZGODOVINSKI PRETRESI IN VPLIV VOJN NA SOLČAVSKO

Čeprav je Solčavsko zaradi svoje lege med gorami dolgo veljalo za odmaknjen in varen prostor, ga večji zgodovinski pretresi niso obšli. Družbene in politične spremembe, vojaške zahteve ter širši evropski konflikti so segli tudi v ta prostor ter zaznamovali življenje prebivalcev in podobo kraja.

Zaradi svoje lege so v te kraje prihajali iskat zavetje različni begunci, rokovnjači in dezertjerji. Mnogim med njimi, ki so bili pripravljeni delati, so samotne kmetije, kjer nikoli ni bil odveč še en par pridnih rok, ponujale zatočišče.²⁵ Ti t. i. skrivači so bili izjemno dobro organizirani, postavljen so imeli straže, ki so z rogovi opozarjale, da prihajajo stražniki, tako da jim je le redko uspelo koga ujeti. Pozno jeseni 1851 so trije orožniki prišli iz Koprivne, presenetili in zajeli tri fante ter jih želeli odpeljati v zapor. Ker je bilo že pozno zvečer, so prespali pri kmetu v Podolševi. Hitro se je razvedelo, kaj se dogaja, in zbralo se je 27 fantov, med njimi kar nekaj domačinov, ki so pripravili zasedo. Vnel se je spopad, orožnike so razorožili in zajeli ter po beraču poslali pošto v Železno Kaplo, naj pridejo po žandarje na vrh. Žandarje so na vrhu prevzeli, a dogodek ni minil brez posledic.²⁶ Solčavo je 20. decembra zasedlo 230 vojakov in 30 žandarjev, kar je za tamkajšnje prebivalce pomenilo veliko obremenitev. Obsedno stanje je trajalo deset dni. Kmalu po njihovem umiku je v začetku januarja 1852 v Solčavsko dolino prišlo še 500 vojakov iz Celovca. Vzdušje strahu je zaznamovalo celoten kraj, saj so vojaki takoj zaprli 22 domačinov, osumljenih sodelovanja z vojaškimi begunci. S tem so se epizode rokovnjaštva v Solčavi zaključile.²⁷ O Solčavi so v avstrijskih časopisih pisali kot o razbojniškem gnezdu, kar je bilo brez dvoma pretirano.²⁸

»Velika vojna«, ki je zajela ves svet, je tudi na Solčavskem pustila globoke sledi. Prva svetovna vojna je poleg izgube 53 domačinov na frontah²⁹ pustila posledice tudi na tistih, ki so prišli domov. Poleg osebnih travm je konec vojne prinesel družbeno-politične spremembe in s tem novo državno mejo na severu območja, tj. mejo med Republiko Avstrijo in Kraljevino SHS. Naravne poti, ki so bile stoletja bolj povezane s Koroško, so se pretrgale. To je vplivalo na gospodarske tokove, narečje, navade in vsakdanje življenje. Nova dr-

žava je uvedla nove zakone, upravne službe in finančne urade. V tem času so v Solčavo prišli tudi štirje ruski begunci, ki so zbežali pred revolucijo in jih je država vključila v javne službe. Dva izmed njih, Ivan Pankajev in Nikolaj Zemljakov, sta po odhodu iz finančne službe ostala v kraju – prvi je pomagal na žagah, drugi je služil pri kmetih. Nikolaj je bil znan kot veseljak in dober govorec, o katerem je krožilo veliko zgodb. Umrli je leta 1979.³⁰

Medtem ko je prva svetovna vojna potekala daleč od doma, je druga svetovna vojna divjala tako rekoč na domačih tleh. Partizani so bili stacionirani na številnih kmetijah, kjer so jim nudili hrano in prenočišče; za njimi je prišla nemška vojska, ki so ji kmetje ponovno morali nuditi hrano in zavetje. Vso mladost sem preživela ob poslušanju zgodb, kakšen strah je bil takrat prisoten, ko so od daleč videli bakle, kar je pomenilo, da je spet nemška hajka, bežali so od doma in se skrivali enkrat v tem, drugič v drugem gozdu, spet drugič v kraški jami, mlinih ... in čakali, da mine. Vsi niso imeli te sreče, bili so zajeti in odpeljani v taborišča, od koder se marsikdo ni več vrnil.³¹ Do najbolj tragičnega dogodka je prišlo med 24. in 27. oktobrom 1944, ko so Nemci požgali vas Solčava in večino kmetij.³² V tem pohodu so požgali 225 poslopij, od tega 66 hiš, ter s seboj odgnali živino in 139 ljudi.³³

30 Videčnik, *Zgornjesavinjske vistorije*, str. 157.

31 Iz pripovedovanja Draga in Ane Gradišnik (ustni vir) sem skozi leta izvedela dragocene podrobnosti o življenju v času vojne. Ana Gradišnik je kot otrok z družino doživela izgon z doma, ki so ga Nemci požgali; spomine na večer izgube, čas, preživet v taborišču, in kasnejšo vrnitev je pogosto obujala. Drago Gradišnik, ki ni bil preganjan, pa je ohranil žive spomine na vojaško dogajanje v kraju in na partizanski štab, ki je občasno deloval v Gradišu. Posebej pretresljivo se je spominjal nemških hajk, po eni od njih je njegova tri leta starejša sestra Jera – najverjetneje zaradi hudega strahu – doživela epileptični napad.

32 Pečovnik in Šukalo, *Oh, kako je dolga*, str. 13–18; Vider, *Zapiski*, str. 172–176.

33 Ustni vir: Drago Gradišnik. Kmetija Gradišnik ni bila požgana. Ko se je družina pred nevarnostjo umaknila na sosednji hrib in se skrila v gostem gozdu, je oče Jakob od tam opazil dim, ki se je dvigal nad okoliškimi kmetijami, ter slišal mukanje živine. Takrat je pomislil, da je domačo živino pustil zaprto v hlevu. Misel nanjo mu ni dala miru, zato je družino pustil v gozdu in se sam vrnil domov, kjer je odprl hleve ter živino spustil na prosto, nato pa se ponovno umaknil v skrivališče. Nemški vojniki do Gradišnikove domačije niso prišli; pomikali so se iz smeri Podolševe in svoj uničujoči pohod zaključili na Matkovem, od koder so se vrnili proti Kapli. Drago je bil prepričan, da so imeli Nemci vnaprej določen načrt, katera poslopja bodo požgali in katera pustili. V vsakem predelu (Podolševa, Solčava, Robanov kot) je namreč ostalo nekaj domačij, kar je razumel kot premišljeno odločitev – ob morebitnem ponovnem prihodu bi imele

25 Vider, *Zapiski*, str. 101–116.

26 Vider, *Zapiski*, str. 105–112.

27 Studen, *Smrtni udarec*, str. 402.

28 Zaradi boljšega nadzora je oblast leta 1852 v Solčavi namestila žandarmerijsko postajo. Leta 1856 so zgradili vojašnico, ki so jo leta 1861 odpravili.

29 Vider, *Zapiski*, str. 165.

O VSAKDANJEM ŽIVLJENJU, OBIČAJIH IN NAVADAH

CERKVENI KOLEDAR, SKUPNOST IN ŽIVLJENJSKI KROG

Življenje na samotnih kmetijah je teklo v dveh prepletenih ciklih: naravnem (letni časi, delo na polju in v hlevu) in cerkvenem (liturgično leto, godovi, žegnanja). Red in utrip vsakdana sta bila močno odvisna od cerkvenega koledarja, ki je urejal tako čas dela kot čas počitka in praznovanja. Redno so se udeleževali maš, ne glede na dolžino poti do farne cerkve v Solčavi (cerkev Marije Snežne) ali do podružnične cerkve sv. Duha v Podolševi. Farna žegnanja so bila osrednja srečanja skupnosti (Solčava – 5. avgust; sv. Duh – binkoštni ponedeljek), po maši je sledilo druženje, izmenjava novic in manjši sejmi, kar je v izoliranih dolinah imelo tudi izrazito socialno-ekonomsko vlogo.

Leta 1931 je bila na vhodu v Logarsko dolino svečano blagoslovljena kapela Kristusa Kralja,³⁴ ki je skrajšala pot k tedenski maši za vse prebivalce Matkovega kota in Logarske doline.

Cerkev je bila središče skupnosti in prostor, kjer se je »sklenil krog«: z njo sta bila neposredno povezana rojstvo (krst) in smrt (zadnje/bolniško maziljenje), med njima pa prvo sveto obhajilo, birma in poroka – prehodi življenjskega kroga, ki so bili strogo ritualizirani in časovno umeščeni v koledarski ritem liturgičnega leta. Posebej pomembna je bila spoved. Po ustnem izročilu gospodar ni smel najeti hlapca, če ta ni prejel odveze pri opravljeni spovedi, kar je dokazoval s spovednim listkom.³⁵

V obdobju pred drugo svetovno vojno je bila dejavna tudi Marijina družba, ki je skrbela za moralno vzgojo in pobožnost članstva. Čeprav je bila prvotno namenjena neporočenim dekletom, so se pod njeno okrilje pozneje vključevale ženske različnih statusov in tudi moški (v okviru marijanskih kongregacij in Katoliške akcije).³⁶

Anekdotična pripoved nazorno kaže, kako je cerkevno oznanilo normiralo ritem tedna in vsakdanja ravnanja: »Cerkveni prazniki so bili hujši kot državni. Je šel gospodar v cerkev, ko je fajmošter oznanil: 'Cel teden post.' In sta se tako postila cel teden in delala kot junca. Potem je šel še hlapec. Ko je prišel domov, ga je gospodar vprašal: 'Kaj je pa danes oznanil?' – 'Cel teden prazniki.' In sta potem cel teden

praznovala. Kakor je fajmošter rekel, tako je bilo.«³⁷

K maši so se odpravljali v vsakdanjih, a lepših oblekah, praznična oblačila in obutev pa so imeli shranjena v vasi – pogosto pri sorodniku ali znancu, kjer so jih pred bogoslužjem preoblekli in preobuli. V posameznih hišah so svoje stvari shranjevali tudi po trije kmetje, domov pa so se vračali pozno popoldne ali zvečer.³⁸

TRGOVINA

Po nakupih – na sejme ali v trgovine v Kamnik, Kaplo in Črno – so se domačini odpravili sami ali pa so to nalogo opravljale t. i. potovke nosačke.³⁹ Prva registrirana trgovina v Solčavi je bila v Paludju odprta šele leta 1888.⁴⁰ V trgovino so šli redko. Peš je bilo z nekaterih kmetij v Solčavo precej daleč, zato niso hodili za vsako malenkost.⁴¹ Do kmetij pa so na dom prišli tudi različni potujoči trgovci (brusači, čebularji, Ribničani s suho robo idr.), ki so prinašali dobrine in novice iz sveta.⁴²

»/.../ Pa tisti krošnjarji, ki so imeli vse mogoče – od gumbov naprej, vse, kar je bilo potrebno v gospodinjstvu. /.../ Za ženske so imeli tudi lepe stvari – lepe glavnike za lase in podobne predmete. Hodil je eden, za katerega so mi rekli, da je Dalmatinec, verjetno je bil res iz teh krajev. Na pasu je imel posebno torbo, krošnjo, v kateri je bilo vse mogoče, kar je potrebovalo gospodinjstvo. Tudi 'Kranjska Franca' je hodila – prodajala je semena. /.../«⁴³

PREHRANA

»Zjutraj je bila prežganka, v katero se je nadrobil ovsenjak, potem pa povojeni ajdovi žganci, od jeseni do pomladi z zeljem, presnim, kislim ali prisiljenim. Kosilo je obsegalo krompirjevo ali zelenjavno juho, ajdove žgance, zmešane z mlekom, zabeljen krompir ali zabeljen kruh.«⁴⁴ Krompirju so na Solčavskem rekli turška repa. Ime krompir se je uveljavilo šele po drugi svetovni vojni. Pojedli so tudi veliko bele repe, zribane in skisane kakor kislo zelje.⁴⁵

»Občasno so jedli žličnike, cmočke, štruklje, ob posebnih priložnostih pa tudi maselnik. Solata je bila začinjena s svinjsko mastjo, ob postnih dneh z maslom; olja niso poznali ali kupovali. Večerja je bila ena-

enote tam možnost bivanja in hrane. V Matkovem kotu so tako ostale kmetije Kočnar, Gradišnik in Vrlovc.

34 Vider, *Zapiski*, str. 98.

35 Gradišnik, *V spomine ujeti čas*, str. 6–7.

36 Gradišnik, *V spomine ujeti čas*, str. 6–7.

37 Gradišnik, *V spomine ujeti čas*, str. 6.

38 Zemljič, Solčavski kot, str. 198.

39 Vršnik, *Preproste zgodbe*, str. 57.

40 Vider, *Zapiski*, str. 28.

41 Gradišnik, *V spomine ujeti čas*, str. 8–9.

42 Ustni vir: Drago Gradišnik.

43 Gradišnik, *V spomine ujeti čas*, str. 10. Pripoved o pohišnih trgovcih sem zaradi lažjega razumevanja prevedla iz solčavskega zapisa.

44 Zemljič, Solčavski kot, str. 198. Za Solčavsko sta bila značilna krompirjeva juha sirnica in sirnek, ki je bil poleg samostojne jedi tudi sestavni del sirnice.

45 Vršnik, *Preproste zgodbe*, str. 88.

ko izdatna kot kosilo. Za malico so največkrat uživali kisle ali topljeno mleko, ponekod pa tudi kuhane suhe hruške in češnje. Ob času večjih del, kot so košnja, žetev ali mlačev, so bili obroki še obilnejši in bogatejši.⁴⁶

Meso so jedli le ob posebnih priložnostih. Občasno so jedli divjačino, o kateri dosegljivi pisni viri ne pričajo, a je mogoče iz ustnih pričevanj razbrati, da je obstajal tudi krivolov, ki je omogočil preživetje družine.⁴⁷

KMETIJA GRADIŠNIK

Ena od številnih kmetij na Solčavskem je kmetija Gradišnik, ki po obsegu zemljišča, ki meri 62 hektarjev, sicer ne izstopa, a se je v specifičnih gorskih razmerah in ob številnih zgodovinskih prelomnicah ta velikost vendarle izkazala za zadostno, da je domačiji zagotovila samooskrbnost. Prav ta je omogočila, da je domačija od 17. stoletja dalje ohranila neprekinjeno kontinuiteto posesti in hišnega imena, kar jo umešča med primere dolgotrajne stabilnosti kmečkih gospodarstev na Solčavskem.

Kmetija leži v Matkovem kotu in je ena od petih tamkajšnjih kmetij. Njeno domače ime se pojavlja kontinuirano od njene prve omembe in vse do danes. Nastala je z odcepitvijo od Perkove hube (kmetije), verjetno v času drugega viška male ledene dobe, torej med letoma 1634 in 1714.

Izsek iz franciscejskega katastra prikazuje prvotno postavitve objektov na kmetiji Gradišnik ter poznejše spremembe iz druge polovice 19. stoletja, označene z rdečo barvo (SI AS 177)

⁴⁶ Zemljič, Solčavski kot, str. 198.

⁴⁷ O tem piše Zemljič, potrjuje pa tudi ustno pričevanje Draga Gradišnika, ko je opisoval življenje družine Šikenc, ki je živela v zijalki (ki je dobila po njej tudi ime). Čez leto so pomagali na kmetijah, od kmetov so v zameno za del dobili del pridelka, ob hudih zimah pa so se po zavetje zatekli do bližnjih kmetov. Oče je družino preživljal pretežno s krivolovom, med katerim je bil kasneje ujet in je umrl v zaporu v Avstriji.

Po tej delitvi je bila Perkova huba opredeljena kot dvotretjinska, Gradišnikova pa kot tretjinska, pri čemer je bilo izrecno navedeno, da služi od 1/3 Perkove hube.⁴⁸ Prvi znani lastnik posestva je iz leta 1764 Lenart Gradišnik (*Leonhard Grädisch-neg*).⁴⁹

Po letu 1771, ko se je pojavilo številčenje hiš,⁵⁰ se za ta naslov omenja hišna številka Sv. Duh 40, kot domače ime pa se v vseh ohranjenih statusih animarum pojavlja Gradišnik (zapisano tudi kot *Gradischnigg*, *Gradishnik*). V obdobju 1841–1850 se kot lastnik posestva omenja Jožef Operčan (*Jos. Operzhan*), rojen leta 1802. Že njegov oče je zabeležen kot Janez Operčan - Gradišnik (*Johann Opertschan nun Gradisch-nig*). Povezava med Lenartom Gradišnikom in Operčani ni znana, dejstvo pa je, da je še v 18. stoletju pogosto prihajalo do menjave domačih in hišnih imen. Morda zato v začetku 19. stoletja pri prebivalcih domačije zasledimo obe imeni. Iz matičnih knjig razberemo, da se je Jožef Operčan poročil z Jero (*Gertraud*) Osovnik (*Oshounik*, *Veschounig*). Imela sta hčerko Marijo (1829) in sina Matijo (1835).⁵¹

Matija Operčan, po domače Gradišnik, se je 7. julija 1856 poročil z Uršulo Plesnik. Ženin je označen kot kmet v občini Sv. Duh št. 40, star 21 let in samski. 19-letna samska nevesta Uršula je navedena kot zakonska hči še živečega Franca Plesnika (*Pleßnig*), po domače Icmama, kmeta iz Solčave 75.⁵²

Po poroki je Matija verjetno postal gospodar v Gradišu. Takoj se je lotil velikega gradbenega podviga. Jedro kmetije je izpod gozda premaknil na najbolj osonečen del kmetije, kjer je še danes. V neposredni bližini nove hiše je stala lesena kašča, ki je bila na tem mestu že prej.⁵³ Matija je najprej zgradil hišo, nato nov hlev s sedmimi oboki in zasadil dve veliki lipi, ki naj bi služili kot zaščita pred udari strele. Leta 1879 mu je zaradi

⁴⁸ Zwitter, *Vpliv*, str. 88.

⁴⁹ Zwitter, *Vpliv*, str. 153.

⁵⁰ Studen, *Oštevilčenje hiš*, str. 435–449.

⁵¹ Kako je prihajalo do menjave hišnih imen in priimkov, pokaže naslednji primer. Vpis poroke 23. februarja 1824 sporoča: ženin *Joseph Gradisch-nig*, sin *Johanna Gradisch-niga*, kmeta, stanujoč Sv. Duh 40, župnija Solčava, podložnik gospodstva Gornji Grad, star 22 let in samski; nevesta *Gertraud Veschounig*, hči *Leonharta Veschouniga*, kmeta, podložnica gospodstva Gornji Grad, stara 23 let in samska (NŠAM, Župnija Solčava, PMK 1774–1824, str. 49). Pri rojstvu otroka pa je oče že naveden kot *Jos. Operzhan /Gradish-nigg/*.

⁵² NŠAM, Župnija Solčava, PMK 1824–1921.

⁵³ Kašča je bila običajno postavljena nekoliko stran od stanovanjske hiše – praksa, znana v alpski (in tudi solčavski) tradicionalni arhitekturi. To ločevanje ni bilo naključno: edini namen je bil zmanjšati nevarnost, da bi ob požaru stanovanjskega dela zgorel tudi glavni vir hrane.

Podoba na domači kapelici, ki prikazuje sv. Elizabeto in sv. Matija (foto: Marina Gradišnik).

črnih koz umrla hči Liza (Elizabeta), edinka, stara komaj osem let.⁵⁴ Njegov zadnji projekt je bila kapelica, zgrajena leta 1880. Sklepamo lahko, da je bila posvečena njegovi hčerki Elizabeti, saj ena od fresk na notranji strani kapele predstavlja prav njeno zavetnico sveto Elizabeto skupaj s sv. Matijem. Na osrednji del kapelice je dal zapisati: »*Ta križ je spvav Matija Gradišnik 1880.*« Tri leta po tem mu je umrla tudi žena Uršula.⁵⁵

V obdobju 1825–1880 je bila v bližini nove hiše zgrajena manjša hiša, ki je služila kot preužitek. V njej je v tem času živel Matijev stric Gregor Operčan,⁵⁶ ki si je iz znamenitega solčavskega marmornja izdelal nagrobnik⁵⁷ in nanj vpisal svoj poklic – gradiški kovač. Iz tega lahko sklepamo, da je v tem času na kmetiji obratovala manjša kovačija.

54 NŠAM, Župnija Solčava, MMK (dvojniki) 1879, str. 185. Dragu Gradišniku je Robanova mati povedala, da je kot dekle, ko je umrla Liza, prišla kropit pokojno. Takrat je še živela na Klemenčem, pozneje pa se je poročila na Robane. Ob kropitvi so ji v Gradišu podarili Lizin slamnik, ki ga je imela še dolgo potem, tudi po poroki na Robane. Dragu ga je celo pokazala.

55 NŠAM, Župnija Solčava, MMK (dvojniki) 1873, str. 158.

56 Gregor je bil eden od vojaških ubežnikov, ki so jih leta 1851/1852 lovili žandarji (Vider, *Zapiski*, str. 115).

57 Prepis zapisa na nagrobniku: »*Tukaj počiva Gregor Oprčen kovač 1880 prosim vas prijatelje snanze in sosede molite za mojo to vbogo dušo.*« Nagrobnik danes hrani Pokrajinski muzej v Celju (Vider, *Zapiski*, str. 126).

V času zidave je bila tam tudi začasna opekarna in apnenica.⁵⁸

Po ohranjenem hišnem spominu je Matija po ženini smrti posest prepustil Petru Logarju, po domače Covniku, pod pogojem, da bo poleg kmetije prevzel skrb tudi zanj. Logar se je 29. januarja 1883 poročil s 25 let mlajšo Jero Štifter,⁵⁹ po domače Šumečo, ki je bila nezakonska hči Marije Štifter.⁶⁰ Kmalu po poroki pa je Logar umrl, zato je Jera 23. junija istega leta postala lastnica posesti v Gradišu.⁶¹ Po hišnem ustnem izročilu so jo po moževi smrti vprašali, ali bi raje živela pri Covniku ali v Gradišu. Odločila se je za Gradiše, saj je bilo vse na novo pozidano, lega pa nižja in varnejša pred vetrom.⁶² V drugi zakon je stopila 5. novembra istega leta. Za moža je vzela sokrajana iz Solčave, čevljarja Jožeta Poličnika, po domače Grabnarjevega.

Z mladoporočencema je še dve leti živel prejšnji lastnik Matija Operčan. Umrl je leta 1885, star petdeset let. V mrliški knjigi je kot vzrok smrti navedena pljučna vodenica (*wassersucht*),⁶³ v hišnem spominu pa se je ohranila drugačna zgodba – zanj naj bi bila usodna *jaga*. Menda je pod Mrzlo goro ustrelil gamsa in ga prinesel domov. Ves prepoten je šel v klet, kjer je imel ledenico za pivo. Z mrzlim pivom naj bi se prehladil in po tem naj ne bi bil več pravi. Ko je umrl, je ležal v svoji sobi, njegov pes pa je zvesto ležal pred vrati in ni spustil nikogar v sobo, tako da so ga morali ubiti, da so lahko Matijo pripravili za poslednje slovo od hiše in opravili obred.⁶⁴

Pri pripravi prispevka sem v časopisu *Marburger Zeitung* iz leta 1939 zasledila zapis, ki obravnava pogrebne šege na Solčavskem. Avtor poudarja, da sta dolgotrajna zaprtost in odmaknjenost tega območja omogočili izjemno trdovratno ohranjanje starih navad in verovanj. Po njegovem pričevanju so se tu kot živa dediščina vse do konca 19. in v začetek 20. stoletja ohranjali običaji, ki so bili v Zgornji Savinjski dolini in sosednjih koroških krajih že opuščeni kot zastareli. V izoliranih skupnostih so se verovanja in prakse prenašale iz roda v rod ter ohranjale elemente arhaičnih duhovnih predstav. Če sledimo temu zapisu, je tudi Matijev pogreb morda potekal nekako takole: »*Nekoč mrtveca niso položili neposredno v krsto,*

58 Ustni vir: Drago Gradišnik.

59 NŠAM, Župnija Solčava, PMK 1824–1921, str. 112.

60 Njena mati Marija je leta 1858 zanosila z vojakom Pavlom Prodnikom. Ko je prišel na dopust, je 21. decembra 1859 v prisotnosti prič Jero Štifter priznal kot svojo hčer.

61 Arhiv družine Gradišnik, Notarsko pismo (31. 10. 1926).

62 Ustni vir: Drago Gradišnik.

63 NŠAM, Župnija Solčava, MMK (dvojniki) 1885, str. 212.

64 Ustni vir: Drago Gradišnik.

temveč na pare z nogami proti izhodu in ga pokrili z mrtvaškim prtom, glava pa je počivala na blazini. Ob glavi so prižgali svečo, postavili velik križ in blagoslovljeno vodo z vejico smreke ali rožmarina, s katero so kropili mrliča. Vse sveče, ki so gorele ob pokojniku, so morale biti prižgane na plamen sveče, ki so jo pokojniku prižgali ob smrtni uri, na njih pa se ni smelo prižigati nič drugega. Truplo so morali čuvati, če ga niso ali če je čuvaj zaspal, naj bi pokojnik poklical čuvaja po imenu, kar je domače prestrašilo in veljalo za zlovesč znak. Na pogreb so sorodniki in najbližji sosedje vabili osebno, kar je hkrati pomenilo tudi povabilo na pogrebno gostijo, kjer so udeležencem delili kruh in vino ter molili rožni venec. Med pogrebnim sprevodom se ni smelo obračati nazaj, saj bi to pomenilo, da bo kmalu umrl še kdo iz iste hiše. Tista dva soseda, ki sta mrtveca položila na pare ali v krsto, sta morala nositi krsto vsaj do meje domačega posestva; šele nato so ju lahko zamenjali drugi nosači. Ob prihodu na pokopališče in v bližini cerkve sta morala krsto spet prevzeti prva dva soseda in jo prinesiti do mesta, kjer jih je pričakal duhovnik. Pred sprevodom je hodil t. i. mrtvaški čuvaj z lanterno, v kateri je gorela sveča s krste.⁶⁵

Z Matijevo smrtjo se je obdobje Operčanovih na kmetiji Gradišnik sklenilo.

JERA IN JOŽE POLIČNIK – PRENOS POSESTI IN OBLIKOVANJE RODBINE

Kot omenjeno, je kmetijo že junija 1883 prevzela Jera Štifter, vdova po Petru Logarju, Covniku, novembra istega leta pa se je znova poročila, tokrat z Jožetom Poličnikom.⁶⁶ Jožef je lastnik Gradiša uradno postal na podlagi ženitnega pisma z dne 6. marca 1884.⁶⁷

Ime Gradišnik in Gradišnica se je uporabljalo za oba, kot posestnika pa se v virih od takrat naprej navaja Jožeta. Gozd je bil v tem času zaradi gradbenih podvigov precej posekan, bilo pa je dovolj paše, zato so se takrat ukvarjali z rejo volov, s prodajo pa so lahko nekaj tudi zaslužili.⁶⁸ Velik pretres za kmetijo je bil požar leta 1910, ko je hiša pogorela vse do prve plošče. Pri gašenju in obnovi so priskočili na pomoč vsi sosedje. Hišo so nato na hitro postavili pod streho, a jim je nikoli več ni uspelo povrniti v prvotno stanje. Po pripovedovanju naj bi bile pred požarom vse sobe poslikane z vzorci, v vseh pa so stale rezljane skrinje.⁶⁹

65 *Marburger Zeitung*, 1. II. 1939, str. 9, »Totenbräuche im Gebirgsdorf Solčava«.

66 Med njima je bilo le tri dni starostne razlike. Jera se je rodila 14. februarja 1859, Jože 11. februarja.

67 Arhiv družine Gradišnik, Notarsko pismo (31. 10. 1926).

68 Ustni vir: Drago Gradišnik.

69 Ustni vir: Drago Gradišnik in Alojz Poličnik – Šumet (roj. 1899), ki je dočakal visoko starost (umrl 2000). Šumet je

Na fotografiji Jera Poličnik (sedi), levo njen mož Jože Poličnik, desno neznan moški (arhiv družine Gradišnik).

Jeri in Jožetu se je rodilo devet otrok: Helena (1884), Matilda (1886), Franciška (1889), Marija (1892), Jakob (1895), Peter (1898), dvojčici Elizabeta in Amalija (1901) in najmlajša Zofija (1903).⁷⁰ Od otrok je najprej umrla Franciška pri osmih letih, nato Peter, ki je kot pešak padel v prvi svetovni vojni na Tirolskem na soški fronti leta 1917, star komaj 19 let.⁷¹ Hči Matilda se je pri 19 letih odpravila od doma v Ameriko iskat boljše življenje. Na pot je šla oktobra 1905, v Ameriko je odplula iz pristanišča Le Havre, na Ellis Island je prispela 30. oktobra 1905.⁷² Da so njeni domači spremljali njen odhod, dokazuje zapis na domačem hlevu, ki je še vedno ohranjen. Na lesenih vratih je s svinčnikom zapisano: »Matilda bo prišla v Ameriko v štirinajstih dneh. Dne 16. oktobra leta 1905. Naslov je *Universus Indiana v Ameriki*.« Že na Ellis Islandu

še meni pripovedoval, kako je kot fantek tekkel v Cove povedat, da v Gradišu gori. Pri Šumetu je bil namreč poročen brat Jožeta Poličnika. Takrat je bil gozd nizek in obdelanih površin toliko, da se je z dvorišča Šumetove hiše videlo vse do Gradiša. V času mojega otroštva ni bilo več tako.

70 NŠAM, Župnija Solčava, RMK 1870–1899, str. 76, 86, 98, 114, 143, 162, in 1901, str. 12; 1903, str. 22.

71 Padel je med 1. in 15. aprilom 1917 (www.sistory.si/ww1/7776).

72 www.statueofliberty.org/discover/passenger-ship-search/

Pogled na kmetijo, posnet v tridesetih letih 20. stoletja (Slovene Studies, str. 33).

se je poročila z moškim, čigar ime ni znano; doma je bil menda iz sosednjih Luč, srečala pa sta se šele v Ameriki in se spoznala po cvetu, ki ga je imel pripetega na obleki. O poroki sta se že prej dogovorila prek sorodnikov.⁷³ Matilda je ohranjala stike z domom, pisala pisma in se vsaj enkrat zagotovo vrnila na obisk. Domači je v Ameriki niso nikoli obiskali. Živela je v rudarskem mestu v državi Indiana, kjer je njen mož delal kot rudar, ona pa je tam opravljala različna gospodinj-ska dela, rudarjem je prala in kuhala. Umrla je v Ameriki, otrok nista imela.⁷⁴

Jakob Poličnik se je prav tako kot njegov mlajši brat v vojaški suknji boril na soški fronti in bil v vojni ranjen. Po pripovedovanju so ga odpustili domov, da bo umrl doma. Ko je prišel domov z gnojno rano, je šel menda spat na hlev, da je dihal tamkajšnji zrak in pil samo sveže mleko izpod krav. Čez nekaj časa se mu je rana odprla in gnoj je iztekel, tako da je ozdravel in se počasi vrnil v vsakdanje življenje.⁷⁵ Leta 1926 je prevzel kmetijo svojih staršev.⁷⁶ V notarskem pismu, s katerim sta starša predala posest sinu, sta izgovorila denarno dediščino za polnoletne hčerke Lizo, Amalijo in Zofijo, zase pa sta si poleg denarnega zneska izgovorila na domu: » /.../ nastopne brezplačne in do-smrtno preživetvene pravice, ki ostanejo v slučaju smrti enega preživečemu neprikrajšane, in sicer: iz-ključno stanovanje v hišici, suha in drobno sesekana [drva] za kuho in gretje hišce, sorabo kuhinje, potreb-no obleko in obutelj, v bolezni postrežbo in zdravila, vsako leto svinjo v izsnaženem stanju 56 kg težko,

*pravico rediti ob skupni krmi in paši eno kravo in ob skupnem zrnu in paši dve kokoši. Če bi njihova krava poginila ali vsled starosti ali sicer postala nerabna, si izbereta prodajalca od kupčevih krav drugo, njihova pa gre kupcu. Prodajalca imata tudi pravico poseka-ti v določenem delu domačega gozda pod hišo ves les od vstevši desetega palca naprej. Prodajalca izgovori-ta končno svojim že gori imenovanim hčeram Lizi, Amaliji in Zofiji Poličnik – dokler so samske – stano-vanje v domači bajti. /.../.*⁷⁷

Leta 1929 se je Jakob poročil z devetnajstlet-no Nežo Klemenšek.⁷⁸ Njegov oče Jože je umrl 1. aprila 1931, mati Jera pa leto pozneje, 3. novembra 1932.⁷⁹

NEŽA IN JAKOB POLIČNIK – MED DELOM IN PREŽIVETJEM

Poroka Neže Klemenšek in Jakoba Poličnika je bila dogovorjena. O tem se je menda Jakob dogo-voril kar z njenim očetom. Neža je bila od Jakoba mlajša petnajst let. Rodila se je 18. januarja 1910 očetu Jožefu Klemenšku in materi Angeli, rojeni Logar. Ko je bila stara 18 let, ji je umrla mati. Oče se je znova poročil in poskrbel, da so šla lačna us-ta od hiše. Dogovor glede poroke s Poličnikom je bil tak, da Neža s seboj v Gradiše vzame še sestri, ki bosta pomagali pri delu na kmetiji. Tako sta,

⁷³ Ustni vir: Drago Gradišnik.

⁷⁴ Ustni vir: Drago Gradišnik; arhiv družine Gradišnik.

⁷⁵ Ustni vir: Drago Gradišnik in Marija Ambrož.

⁷⁶ Arhiv družine Gradišnik, Notarsko pismo (31. 10. 1926).

⁷⁷ Arhiv družine Gradišnik, Notarsko pismo (31. 10. 1926).

⁷⁸ Arhiv družine Gradišnik, Poročni list (l. 1929).

⁷⁹ NŠAM, Župnija Solčava, MMK (dvojniki) 1931, str. 399. Ob smrti Jožefa Poličnika je bil v mrliški knjigi kot na-slov zapisan Sv. Duh 25. Očitno so se hišne številke v tem obdobju spreminjale. Do naslednjih sprememb je prišlo po drugi svetovni vojni, kar je razvidno iz kasnejših po-vojnih dokumentov. Od takrat se naslov domačije navaja kot Logarska dolina 18, kar velja še danes.

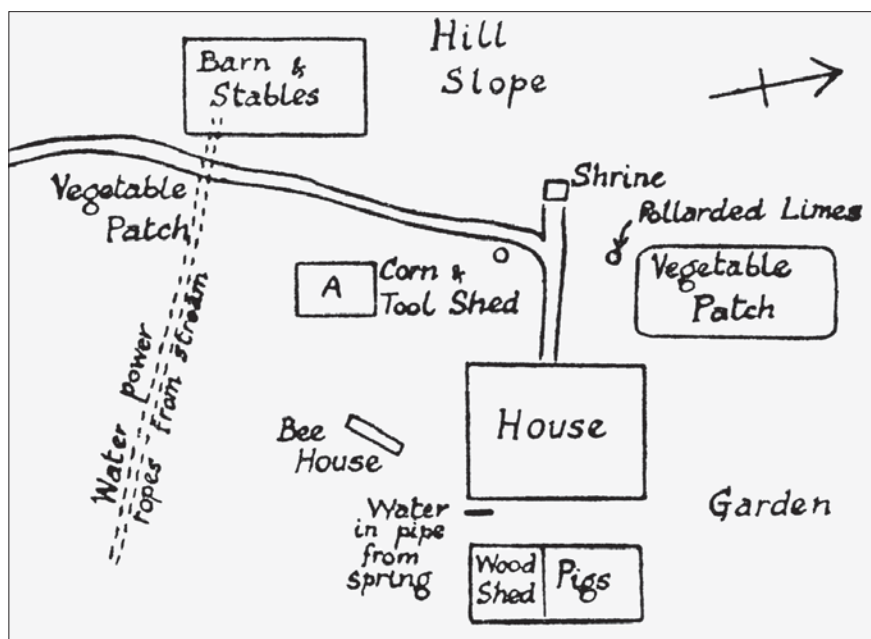
Poroka Neže Klemenšek in Jaka Poličnika v Solčavi leta 1929 (arhiv družine Gradišnik).

ko se je Neža poročila v Gradiše, šli tja tudi njeni sestrí Ivanka in Kristina.⁸⁰

Jakob in Neža sta se poročila 6. februarja 1929 v Solčavi.⁸¹ V zakonu se jima je rodilo sedem otrok: Anton (1930), Jožef (1931), Jera (1932), Drago – Karel (1935), Neža (1941), Jože (1945) in Marija (1947). Od vseh otrok so preživeli le Jera, Drago – Karel in Marija. Najbolj žalostno leto je bilo 1945, ko je takoj po rojstvu najprej umrl Jože, novembra pa še štiriletna Neža zaradi davice in petnajstletni Anton zaradi ugriza potepuškega psa, okuženega s steklino. Štiri leta vojne so v družino prinesla pomanjkanje in negotovost, kar je ljudi delalo bolj ranljive in dovzetne za bolezni; konec vojne

je družina Gradišnik tako plačala z visokim davkom – s tremi izgubljenimi otroki v enem samem letu.⁸²

Ko je leta 1932 kmetijo obiskala raziskovalna skupina študentov z londonske univerze pod vodstvom Dudleyja Stampa,⁸³ sta Jaka in Neža ravno dobro zagospodarila – imela sta že dva otroka, tretjega pa na poti. Takrat nista mogla slutiti, kakšne preizkušnje jih čakajo v prihodnjih desetletjih. Prav zapiski te angleške raziskovalne skupine so danes dragocen vir, saj omogočajo vpogled v vsakdanje življenje na kmetiji v času, ko je ta še delovala v okviru tradicionalnih vzorcev preživetja, tik pred velikimi pretresi vojne in

Skupina Dudleyja Stampa je leta 1932 pripravila shematski prikaz kmetije. Na risbi so razvidne osrednje stavbe: stanovanjska hiša (House), drvarnica in hlev za prašiče (Wood Shed, Pigs), čebelnjak (Bee House), kapelica (Shrine), hlev (Barn & Stables) ter kašča (Corn & Tool Shed). Vrisana je kabelska napeljava vodnega kolesa iz potoka Jezera do hleva (Water power ropes from stream). Na shemi so označeni tudi vrtovi (Garden, Vegetable Patch) in obrezane lipe (Pollarded Limes) (Slovene Studies, str. 32)

80 Ustni vir: Drago Gradišnik in Marija Ambrož.

81 Arhiv družine Gradišnik, Poročni list (l. 1929).

82 NŠAM, Župnija Solčava, RMK (dvojniki) 1930, str. 153, 161; Ustni vir: Drago Gradišnik in Marija Ambrož.

83 Slovene Studies, str. 32–35.

Šivilje in čevljarji so prišli k hiši, tam ostali nekaj dni in opravili vse potrebno. Iz ostankov so pogosto izdelali tudi igrače za otroke. Ob takšni priložnosti je nastala tudi ta fotografija, posneta pozimi leta 1938/1939. Na vratih stoji Neža Poličnik (mama), njena sestra Kristina sedi pri čevljarju, druga sestra Ivanka lika. Šiva šivilja Počalova Ajta, čevljar pa je Ravničarjev Joža, oba iz Solčave. Spredaj so domači otroci – Jera, Drago in Tonček – z novimi igračami (arhiv družine Gradišnik).

povojnimi spremembami. Iz zapisanega je razvidno, da je v komunikaciji med raziskovalci in domačini prihajalo do določenih nesporazumov, prav tako pa nekaterih vidikov življenja očitno niso želeli izpostaviti – na primer lova, ki je bil pomemben sestavni del vsakdana. Kljub tem vrzelim ostaja Stampova raziskava pomemben in dragocen vir za razumevanje tega obdobja.

Stamp omenja, da na oddaljenih kmetijah starši sami učijo otroke branja in pisanja ali si močno prizadevajo, da jih tega kdo nauči; tudi Jakob, gospodar, ni nikoli obiskoval šole, a se je naučil brati in pisati.⁸⁴ Omenja tudi, da sta takrat na kmetiji poleg ženine sestre pomagala še ena starejša ženska in mlajši hlapec. Za preživetje so bile po vrstnem redu najpomembnejše panoge gozdarstvo, živinoreja in kmetijstvo. Takrat je bilo v hlevu 14 govedi, 10 prašičev in 30 kokoši. Ob hiši je stal čebelnjak. Sejali so oves in resasto pšenico ter sadili krompir.⁸⁵ Na kuhinjskem vrtu so pridelovali zelje, solato, rdečo peso, hren in različne vrste kolerabe. Drevesa na kmetiji so bila bezeg, oreh, jablane, hruške in češnje. Kmetija je imela tudi vodno kolo,⁸⁶ ki ga je poganjal potok Jezera; moč se je do kmetije prenašala z jermeni, to pa je bilo s prenosi napeljana na hlev, kjer so imeli

naprave, ki so s pomočjo tega sistema pomagale pri rezanju krme, stelje, mlačvi ipd.⁸⁷

Za pridobivanje novih kmetijskih površin, t. i. novin, so pri kmetovanju izvajali požigalništvo. V *Slovenskem etnografskem leksikonu* je objavljena fotografija kmetije Gradišnik iz leta 1938 kot primer požigalništva.⁸⁸ Gre za tradicionalno pridobivanje obdelovalne zemlje z metodo požigalništva, kar pomeni s požiganjem, in obdelovalni način, pri katerem se zemlja pripravlja za setev ali saditev (sejali so oves, ajdo ali rž). Na isto površino so sejali največ trikrat, nato so jo približno dve leti uporabljali za pašnik in ponovno za 15 do 30 let prepustili gozdu. Leta 1953 so z zakonom požigalništvo prepovedali.⁸⁹

Manjši del denarja je Jakob družini preskrbel z lovom. V času pred drugo svetovno vojno je imel v zakupu lovišče, ki je obsegalo še nekatere okoliške kmetije. Za dobro ceno se je odkupovalo krzno, meso divjadi pa je prodajal svojemu stricu v Solčavo, ki je imel tam gostilno pri Kavtmanu.⁹⁰ Jakob je znal igrati na citre;⁹¹ kdo ga je naučil, sicer ni znano, veliko ljudi pa se ga je spominjalo, kako je igral, predvsem doma, ko so se družili in zbirali. Pot do sosedov je vodila mimo Gradiša,

⁸⁴ Anko et al., *Študije o Solčavskem*, 2007, str. 38.

⁸⁵ Stamp teh podatkov sicer ne navaja, vendar so po ustnem izročilu na kmetiji pridelovali tudi ajdo, predvsem na novinah, ter lan. Lan so po močnji sušili v posebni frnaži, nato so ga trli in česali ter iz stebel pridobili lanena vlakna. Ta so nato oddali tkalcu, ki jim je iz njih stkal blago za oblačila in gospodinjstvo rabo. V Gradišu so imeli lastno frnažo za sušenje lana, katere sledovi so vidni še danes.

⁸⁶ Podoben mehanizem so imeli tudi pri sosednji kmetiji Kočnar (*Slovene Studies*, str. 35). O obstoju tega priča tudi zapis na hlevu: »Leta 23. 3. 1913 smo na vodo oves mašinali. Prej pa nismo mogli, ko ni bilo vode.«

⁸⁷ *Slovene Studies*, str. 35.

⁸⁸ *Slovenski etnološki leksikon*, str. 458.

⁸⁹ *Slovenski etnološki leksikon*, str. 458.

⁹⁰ Ustni vir: Drago Gradišnik. Drago se je spominjal, da je njegov oče prodal dobro kunjo kožo za takšen denar, kot je bila v tistih časih vredna krava.

⁹¹ Skupina Dudleyja Stampa je leta 1932 ugotovila, da so »... vsi kmetje zelo glasbeno nadarjeni in da so citre in harmonij (verjetno harmonika, op. prev.) pri vsaki hiši; vsi radi plešejo ... posebej ob nedeljskih popoldnevih imajo tudi ljudske ples« (Anko et al., *Študije o Solčavskem*, str. 43). Občasno je zaradi razvoja turizma nastopal tudi v turistične namene v Logarski dolini – poklicali so ga v Barako, da je igral turistom (ustni vir: Drago Gradišnik).

dokler ni bila zgrajena cesta, zato so se prav v Gradišu ljudje velikokrat ustavili in družili. Jaka je igral vse do smrti in to znanje predal tudi vnučku Karliju.⁹²

Družabno življenje je bilo kljub oddaljenosti in trdemu delu vedno pomemben del vsakdana. Ljudje so si znali vzeti čas zanj, saj je čas tedaj tekel drugače kot danes – ni se meril v sekundah in minutah, temveč po godovih cerkvenih zavetnikov, cerkvenih praznikih in letnih časih.

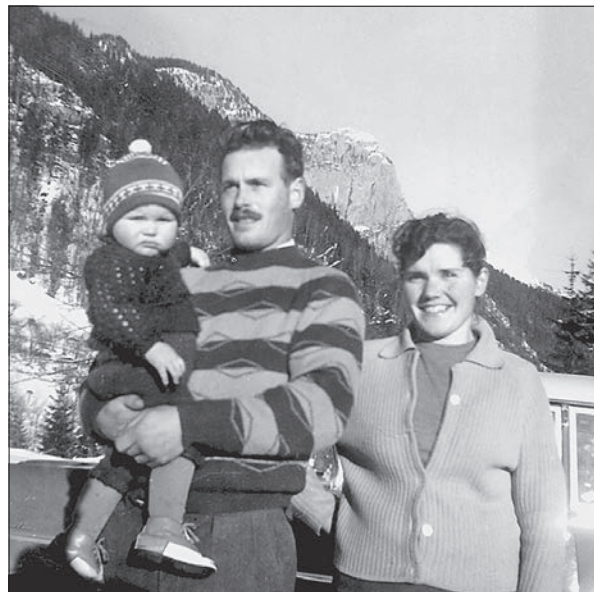
Poleg dela v gozdu, ki je bilo izjemno zahtevno, in dela na njivah so veliko časa preživeli predvsem v hlevih, kjer je bilo veliko dela s senom, otavo, pripravo stelje za živali, mlačvo idr. Zato so tu pogosto nastajali zapisi in podobe, ki so takrat imeli določen pomen. Včasih je šlo le za podpise, drugič za zapise o delu, praznikih, snegu in pomembnih dogodkih, ponekod so celo risbe.⁹³ Ti različni zapisi se v hlevu v Gradišu pojavljajo vse od leta 1884.

Jakob je umrl leta 1973 in Neža leta 1977.⁹⁴ Njun gospodarjenje so močno zaznamovali gospodarska kriza v tridesetih letih 20. stoletja, druga svetovna vojna in nemirna leta po njej.

DRAGO/KAREL IN ANA POLIČNIK/GRADIŠNIK – MODERNIZACIJA IN VELIKE SPREMEMBE

Drago⁹⁵ je leta 1961 sklenil zakonsko zvezo z Ano Štifter – po domače Rogarjevo iz Podolševe. Istega leta se jima je rodil sin Karli, pozneje pa še hčerki Danica (1969) in Marija (1975).

Posestvo mu je oče Jakob predal 17. septembra 1964. Izročitev je bila urejena s pogodbo o izročitvi in razdelitvi premoženja, ki je določala obveznosti prevzemnika do izročiteljev in razmerja med člani družine: »Prevzemnik Karel Poličnik prevzeme v last izročeno mu posestvo, katerega posest in užitek nastopi takoj. Obveže se naslednje obveznosti: Nuditi izročitelju Jakobu Poličniku in njegovi ženi Neži Poličnik, roj. Klemenšek brezplačno stanovanje v

Drago in Ana s svojim prvorojcem Karlijem, leta 1962 (arhiv družine Gradišnik).

hišici in podstrešni sobi nad kuhinjo, ob prostih drvih za njune potrebe in prosti razsvetljavi, ob pravici, da se zadržujeta v veliki družinski sobi in se grejeta pri peči ob souporabi krušne peči in kleti, nadalje hrano pri skupni mizi, zdravja in starosti primerno in ob prostem kruhu, v bolezni pa jima oskrbeti postrežbo, zdravnika in zdravila ter oskrbo v bolnici. Vsako leto jima mora dati po eno obleko in obutev. Ob skupni krmi jima mora v domačem hlevu rediti kravo 'kavko', a če bi se ta pokvarila, jo mora zamenjati za drugo primerno kravo z istimi obveznostmi. Dopusiti jima mora, da si redita pri skupni krmi v skupnem kurniku tri kokoši. Vsako leto jima mora dati enega prašiča 50 kg težkega v osnaženem stanju, 100 jajc v presledkih in po potrebi, dve kg prave zrnate kave, čisti izkupiček od 30 kubikov prodanega povprečnega okroglega mehkega lesa vsako leto, dnevno po en liter mleka ... upravičenca si smeta vsako rodno leto sliv izbrati in obrati dve slivovi drevesi. Izročitelju mora dati vsako leto za tobak po 15.000 din ...»⁹⁶ V pogodbi so še drugi členi, ki urejajo razmerje do obeh sester.

Drago je tako kot njegov oče izkazoval veliko strast do lova. Leta 1958 se je včlanil v Lovsko družino Solčava in ostal njen član vse do smrti leta 2011.⁹⁷

Za Draga in Ano so bila leta njunega gospodarjenja izjemno dinamična, saj sta živela v času, ko so se razmere spreminjale z bliskovito naglico. V času gospodarjenja sta popolnoma spremenila klasično podobo hiše, podrla sta črno kuhinjo ter naredila stranišče in kopalnico v hiši.

⁹² Karli Gradišnik, gospodar na domačiji od 1993 do 2018.

⁹³ Nekaj takšnih zapisov:

*V letu 1893 je bil sv. Jožef v velikem tednu.

*1893

Ta 19. aprila smo zasejal.

Ta 7. maja smo začel graditi.

Ta 3. julija smo začel kositi.

Ta 14. avgusta smo začel žet.

*Dne 8. 10. 1930.

Stani Prodnik

⁹⁴ Arhiv družine Gradišnik, Mrliški list (l. 1973, 1977).

⁹⁵ Imeni Drago in Karel sta v obravnavani družini uporabljeni sopomensko. Oče, ki mu je bilo ob rojstvu dano ime Karel, je bil v vsakdanji rabi imenovan Drago, medtem ko je sin, poimenovan Drago, vselej nastopal z imenom Karli. V prispevku sta posameznika navedena z imenoma, ki sta ju dejansko uporabljala, razen kadar se sklicujem na uradne evidence.

⁹⁶ Arhiv družine Gradišnik, Prepis pogodbe o izročitvi in razdelitvi premoženja (17. 9. 1964).

⁹⁷ Arhiv družine Gradišnik, Prošnja (5. 1. 1958).

Znanje in strast do lova sta se v družini prenašala iz roda v rod. Na fotografiji, nastali okrog leta 1968, so tri generacije: v sredini oče Jaka, desno sin Drago in levo vnuk Karli (arhiv družine Gradišnik).

Obdobje med letoma 1964 in 1993 je bilo na sploh zaznamovano z izrazito modernizacijo podeželja ter obsežno industrializacijo države. Povečal se je dostop do izobraževanja in zdravstvenega varstva, kar je pomembno vplivalo na življenjske razmere prebivalstva. V kmetijstvu je bil to čas intenzivne modernizacije: postopno se je uveljavila mehanizacija, ki je nadomeščala delo z živino, hkrati pa so se spreminjali pridelovalni vzorci – opuščanje pridelave žit za samooskrbo in preusmeritev v druge, donosnejše dejavnosti. Infrastruktura, tako v širšem smislu kot na posameznih kmetijah, se je prilagajala tem spremembam in omogočala lažje delo ter boljše življenjske pogoje.

Tudi na kmetiji Gradišnik so pozna šestdeseta leta prinesla ključne infrastrukturne in tehnološke preboje. Za pomoč pri rekonstrukciji se bom naslonila na dobro ohranjeno dokumentacijo in dnevniške zapise Draga Gradišnika. Navajam njegov zapis iz aprila 1968, kjer je povzel vse spremembe, ki jih je v času od prevzema kmetije že izvedel. Njegov najstarejši zapis je s konca šestdesetih let; v njem je po spominu naštel, kaj vse je spremenil v letih, odkar je prevzel kmetijo. Svoj zapis prične takole: »... ko sem prevzel posestvo, da sem začel avžvat, sem nakupil tole: Motor, žago štilerko, 2 kosilnici, kuhinjsko pohištvo, 2 jogija, 1 kavč, motor za vozit – Puh, gare na gumi kolese, svinjak sem na novo pokrtil in predelal, naredil silos, kuhinjo,⁹⁸ koce,⁹⁹ vodovod skozi nov rezervoar, napajalnike.¹⁰⁰ V hiši peč

krušno,¹⁰¹ sobo zgoraj, šivalni stroj, motor za pogon, žago za deske rezat, 2 puški mavzarco pa šrotarco, radio, kupil sem tudi 2 kravi in 4 ovce, električnega pastirja, mašino za pejsa mult.¹⁰² Peč za v sobo. Sedaj pa mislim letos dokončati cesto, delal sem jo že lani 1967, pa ni bila gotova, 1968 pa mislim, da bo. Naredil sem že širm za most, imam tudi že trame za most. Buldožer ima še dela kakih 7 dni pa bo gotovo, če bom zdrav, bom še to naredil to leto. 15. 4. 1968.«¹⁰³

Cesta je bila glede na zapiske končana, posuta in dograjena 3. avgusta 1968 in takrat so po njej zapeljali prvi avtomobili. Svoj zapis o tem dogodku je pospremil z besedami: »To je velik dogodek.«¹⁰⁴ Cesto je načrtoval in gradil sam s svojimi sredstvi.¹⁰⁵

Prvi avto (Zastava 750) je kupil 6. januarja 1968.¹⁰⁶ Prevzel ga je šele po enem letu čakanja, januarja 1969, vendar ga zaradi snega še ni mogel pripeljati: »29. 4. 1969 je prvičkrat avto prišel domov. Bilo je že snega pod Žibovčim travnikom, precej pa v Ravni, tako da je komaj prišel čez. Dva meseca sem ga imel pod bregom, 2 meseca pa kar na razpotju (Cov-

⁹⁸ Tu verjetno misli črno kuhinjo za prašiče zraven silosa.

⁹⁹ Koce – je narečni izraz in se v tem kontekstu po vsej verjetnosti uporablja kot koce za prašiče – boksi za prašiče. Uporablja se tudi za druge živali.

¹⁰⁰ Tu verjetno misli napajalnike v hlevu, pred tem je bilo treba živino voditi na napajanje k vodnemu izviru.

¹⁰¹ Krušna peč je prej že bila, ampak drugačna, v tem obdobju jo je prenovil.

¹⁰² Mult pomeni tlačiti, rezati.

¹⁰³ Arhiv družine Gradišnik. Oranžni zvezek. Poličnik Drago 1967/1968. Pregled dohodkov in izdatkov.

¹⁰⁴ Arhiv družine Gradišnik. Oranžni zvezek. Poličnik Drago 1967/1968. Pregled dohodkov in izdatkov.

¹⁰⁵ Arhiv družine Gradišnik. Potrdilo (19. 4. 1985). Navedek: »Potrjujemo, da je gozdni posestnik Drago Gradišnik iz Logarske doline 18, pošta Solčava, gradil v letih 1968 in 1969 z lastnimi sredstvi cesto z mostom iz Jezere do lastnega doma in dalje do skladišča lesa, kakor tudi 1976 leta odcep s te ceste do potoka Ručnika. Celotna dolžina teh cest, ki jih označujemo kot utrjene gozdne ceste v makadamski izvedbi, znaša 2.300 m.«

¹⁰⁶ Arhiv družine Gradišnik, Račun (6. 1. 1968).

Novi stroji so olajšali delo na kmetiji (oranje, spravilo sena, lesa) in tudi omogočili lažjo dostopnost kmetij v zimskih mesecih. Na fotografiji Drago Poličnik (Gradišnik) pri pluzenju snega (arhiv družine Gradišnik).

nikovem) kar zunaj, danes pa sem ga pripravljaj skozi tako, da sedaj stoji pred hišo.«¹⁰⁷

Če so šestdeseta leta prinašala spremembe, so sedemdeseta prinesla konkretno modernizacijo kmetijstva in tudi gospodinjstva v pravem pomenu besede, saj se v tem obdobju začne razširjena uporaba električnih aparatov in tekoče vode, tudi bivanjski standard je sodobnejši.

Žaga za razrez lesa je bila ena prvih posodobitev, ki je pomembno vplivala na razvoj kmetije, saj je omogočala večji zaslužek: les so predelali že doma in ga tako na trgu prodajali z dodano vrednostjo. Žago je 11. aprila 1968 izdelal Matevž Štifitar, Anin oče. Postavljena je bila na hlevu. Naslednji dan je Drago v svoje zapise zapisal: »... smo rezali že tri platanice,¹⁰⁸ šla je zelo lepo ...«

Eno vidnejših sprememb na področju kmetijstva je pomenil nakup traktorja. Drago se je tega očitno dobro zavedal. Ko je 9. oktobra 1969 novo pridobitev prvič pripeljal domov, je v svoj dnevnik zapisal: »... sem pripeljal traktor domov znamke Lintner, ta bo zamenjal konje.«¹⁰⁹ Traktor je kupil nekaj dni prej 2. oktobra 1969 pri Aloisu Lamprechtu v Železni Kapli, »Lindner – diesel – traktor tip BF 250«.¹¹⁰ Urediti je moral sicer še vso potrebno uvozno dokumentacijo, vendar je šlo očitno kar hitro.

Na podlagi Dragovih dnevninskih zapisov lahko naredimo časovni pregled novih pridobitev v sedemdesetih letih za kmetijo Gradišnik:

- 1970 elektrika,¹¹¹
- 1971 pralni stroj,
- zamrzovalna skrinja (op. a. Drago je zapisal zmrzovalec, skrinjo za meso Bosch nemško),
- 1972 naredili hlev na izpiranje, skupaj s sosedi pa 1973 kupili sod za špricat gnojnico,¹¹²
- 1974 molzni stroj*,
- 1975 hladilnik za mleko*,¹¹³
- 1976 mešalec za beton (v Avstriji) in samokolnico,
- kosilnica (v Avstriji),
- 1977 nakladalka za seno voziti,
- 1978 centralna v hiši (pritličje),¹¹⁴
- obličilni stroj (kupljen v Mariboru),
- telefon,
- 1979 barvni televizor,¹¹⁵
- hladilnik,
- sesalec za prah,
- v »hiši« navaden pod zamenja parket ...

¹¹¹ Zapis iz dnevnika: »1970. Za prvega maja je Željko napeljal elektriko po hiši in v kuhinjo.« V družinskem arhivu so ohranjeni tudi vsi računi in dovoljenja za napeljavo vodov in elektrifikacijo območja Matkovega kota.

¹¹² Pri Žibovtu je bil 23. decembra 1973 podpisan dogovor o uporabi, storitvah in vzdrževanju soda za gnojevko. Dogovor so podpisali Franc Šumet - Šumet, Rok Suhodolnik - Covnik, Drago Poličnik - Gradišnik, Franc Poličnik - Žibovt, Gregor Prodnik - Perk, Stanko Klemenšek - Ložekar in Jože Prodnik - Matk (Arhiv družine Gradišnik, Dogovor, (23. 12. 1973)).

¹¹³ To je bilo potrebno tudi za zagotavljanje higienskih minimumov za oddajo mleka.

¹¹⁴ Arhiv družine Gradišnik, Uvozna carinska deklaracija (6. 10. 1977). V družinskem arhivu je ohranjena uvozna taksa za štedilnik za kuhanje iz jekla, ki je bil prilagojen za ureditev centralne napeljave: »Štedilnik na trda goriva zn. Lohberger typ S 116 RA s kotlom za enoetažno gretje kapacitete 16.000 kal.« Štedilnik je bil kupljen v Avstriji in v državo pripeljan 6. oktobra 1977.

¹¹⁵ Pred tem so že imeli televizor, črno-bel, verjetno kupljen leta 1971, ni natančnega podatka.

¹⁰⁷ Arhiv družine Gradišnik, Oranžni zvezek. Poličnik Drago 1967/1968. Pregled dohodkov in izdatkov.

¹⁰⁸ Platanica = okrogel hlod.

¹⁰⁹ Arhiv družine Gradišnik, Oranžni zvezek. Poličnik Drago 1967/1968. Pregled dohodkov in izdatkov.

¹¹⁰ Arhiv družine Gradišnik, Račun, prospekt in dokumenti za uvoz (2. 10. 1969; 9. 10. 1969).

Napeljava kabla za telefon. Pri delu so pomagali tudi vojaki Jugoslovanske ljudske armade, ki je imela svojo karavlo v Logarski dolini (arhiv družine Gradišnik).

Pogled na kmetijo Gradišnik, 2025. Domačija je bila leta 1965 vpisana v register nepremične kulturne dediščine, kapelica na njenem območju pa je bila leta 1987 s sklepom takratne občine razglašena za spomenik lokalnega pomena (foto: Marina Gradišnik).

Bili so seveda še drugi nakupi, a jih iz razpoložljivih virov ne bi mogla tako natančno umestiti, poleg tega pa mislim, da sem z naštetimi primeri dovolj nazorno nakazala razvoj in postopno modernizacijo kmetijskega gospodarstva v tem obdobju.

Ob teh vlaganjih je ostajal gozd osrednji ekonomski steber. Lastna žaga in v tem času zgrajene številne gozdne ceste so povečale iztržek od prodaje lesa in zmanjšale stroške spravila. Mleko je prinašalo reden denarni prihodek; zaradi oddaljenosti je Drago začasno vzpostavil kabelsko napeljavo s posebno trugo za spuščanje posod z mlekom do ceste, da vsakodnevni prevoz ni bil potreben.

Na ravni družbeno-pravnega statusa je Drago 19. maja 1977 vložil uradno zahtevo za spremembo priimka iz Poličnik v Gradišnik in čez slabe tri mesece dobil pozitivno odločbo.¹¹⁶ S tem se je tudi formalno utrdilo hišno ime in kontinuiteta domačije.

Leta 1985 je na potoku Ručnik zgradil lastno malo hidroelektrarno, kar je povečalo energetska avtonomijo kmetije ter prineslo pomemben dodaten zaslužek. Porabljena energija se namreč ni

¹¹⁶ Arhiv družine Gradišnik, Odločba (4. 8. 1977). Podoben proces so v sedemdesetih letih opravili tudi nekateri bližnji kmetje (Kočnar, Matk, Šumet), kar kaže, da je bila praksa uveljavljanja hišnih imen kot uradnih priimkov v tem času širše prisotna.

zaračunavala, presežke v obdobjih višjih vod pa je lahko oddajal v javno omrežje in za to prejemal plačilo. Leta 1986 je začel graditi preužitkarsko hišo na t. i. Bajtni njivi, v letih 1989/90 so se dela na hiši zaključila.

Ob predaji posestva sinu Karliju leta 1993 sta se z ženo in neporočeno hčerko preselila v preužitkarsko hišo, s čimer se je zaokrožilo njegovo tridesetletno obdobje modernizacijskih vlaganj, ki je kmetijo uvrstilo med dostopne, energetske samooskrbne in sodobno opremljene visokogorske domačije. Sin Karli Gradišnik, ki je na kmetiji gospodaril do svoje smrti leta 2018, je dejavnosti kmetije nadgradil in razširil še s športno-turistično ponudbo. Leta 2009 se je poročil z Bredo Časar iz Zgornjih Gorij. Zgodbo kmetije Gradišnik danes nadaljuje in gradi njegova družina.

ZAKLJUČEK

Življenje na samotnih kmetijah v Zgornji Savinjski dolini, posebej na Solčavskem, razkriva preplet izjemne trdoživosti, prilagodljivosti in postopne modernizacije, ki je bila kljub geografski odmaknjenosti tesno vpeta v širše družbeno-zgodovinske procese. Na primeru kmetije Gradišnik se kaže dolgotrajna kontinuiteta posesti in hišnega imena, ki je omogočila stabilnost skozi stoletja, hkrati pa prilagajanje številnim zgodovinskim pretresom. Posebnosti visokogorskega okolja so narekemale samozadostnost, močno vezanost na naravne cikle ter odvisnost od družinske in soseske solidarnosti. V tem okviru so se oblikovale kulturne posebnosti in družbena samobitnost, ki so vplivom turizma in industrializacije kljubovali dlje kot v številnih drugih regijah. Ohranjena hišna kontinuiteta, bogata ustna dediščina in arhivski viri potrjujejo, da je bila vzdržnost kmetije temelj za preživetje v zahtevnem gorskem okolju, modernizacija gospodinjstva in gospodarstva ter novozgrajena infrastruktura v drugi polovici 20. stoletja pa je tovrstnim visokogorskim domačijam omogočala večjo konkurenčnost in izboljšanje standarda družinske ekonomije. Zanimiva je primerjava izsekov zapuščinskih listin treh generacij, ki jasno pokažejo dolgo kontinuiteto osnovnih vzorcev (ohranjanje kmetije kot celote in preužitek), pa tudi postopne spremembe v materialni kulturi (kava, tobak) in modernizaciji.¹¹⁷

¹¹⁷ V zadnjem ohranjenem prepisu med Dragom in Karlijem Gradišnikom (Izročilna pogodba, 1. 2. 1993) je med preužitkarskimi pravicami staršev poleg uporabe hleva, zemlje, gozda in drugih dobrin navedena brezplačna uporaba traktorja, elektrike in telefona, kar nazorno priča o modernizaciji vsakdanjega življenja. Prepis zaradi varovanja osebnih podatkov ni citiran.

IZJAVA O DOSTOPU DO RAZISKOVALNIH PODATKOV

Raziskovalni podatki, na katerih temelji prispevek, so na voljo v prispevku samem.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Arhiv družine Gradišnik, Logarska dolina 18.

NŠAM – Nadškofijski arhiv Maribor

Župnija Solčava, Krstne (RMK), poročne (PMK) in mrliške (MMK) matične knjige.

USTNI VIRI

Marija Ambrož (r. 1947)

Ana Gradišnik (r. 1936)

Drago Gradišnik (1935–2011)

Alojz Poličnik (1899–2000)

TISKANI VIRI

Orts-Repertorium von Steiermark. Wien: k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1872.

Special-Orts-Repertorium von Steiermark. Wien: Alfred Hölder, 1893.

Spezialortsrepertorium von Steiermark. Wien: k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1917.

ČASOPISI

Ilustrirani Slovenec, 1931.

Marburger Zeitung, 1939.

Slovenski gospodar, 1887.

LITERATURA

Anko, Boštjan in Anteric, Marija in Clarke, Richard in Koščak, Marko in Lenar, Avgust in Mitchell, Ian in Slapnik, Marko: *Študije o Solčavskem 1932–2007: Poročilo o skupnem terenskem delu Univerze v Ljubljani in Univerze v Londonu 1932–2007*. Solčava: Občina Solčava in Logarska dolina, d. o. o., 2007.

Gradišnik, Marina: *V spomine ujeti čas. Utrinki vsakdanjega življenja Solčavanov iz obdobja pred in desetletja po drugi svetovni vojni*. Solčava: Zavod Rinka, 2012.

Krajevni leksikon Dravske banovine. Ljubljana: Uprava Krajevnega leksikona Dravske banovine, 1937.

Krajevni leksikon Slovenije. III. knjiga: Svet med Savinjskimi Alpami in Sotlo (ur. Roman Savnik). Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1976.

Meze, Drago: *Prebivalstvo Gornje Savinjske doline. Celjski zbornik*, 1960, str. 5–67.

Pečovnik, Jožica in Šukalo, Marija: *Oh, kako je dolga, dolga pot iz tujine pa do doma ... Mozirje: Društvo izgnancev Slovenije 1941–1945, Krajevna organizacija*, 2006.

- Poličnik, Tomaž: *Zgodovinsko ozadje odkupa Logarske doline–Okrešlja za narodni park* (diplomsko delo). Ljubljana: Biotehniška fakulteta Univerze v Ljubljani, 2008.
- Puhar, Alenka: Mica Logar. *Pozabljena polovica: portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem* (ur. Alenka Šelih et al.). Ljubljana: SAZU, 2007, str. 392–395.
- Slovene Studies: Being Studies Carried Out by Members of the Le Play Society in the Alpine Valleys of Slovenia (Yugoslavia)* (ur. Laurence Dudley Stamp). London: The Le Play Society, 1933.
- Slovenski etnografski leksikon* (ur. Angelos Baš). Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004.
- Studen, Andrej: Oštevilčenje hiš ob vojaški konskripciji 1770/71 kot tehnologija dodeljevanja naslovov in sredstvo socialnega discipliniranja. *Marija Terezija: med razsvetlenskimi reformami in zgodovinskim spominom* (ur. Miha Preinfalk in Boris Golec). Ljubljana: ZRC SAZU, 2018, str. 435–449.
- Studen, Andrej: Smrtni udarec rokovnjaštvu. *Slovenska kronika 19. stoletja, 1800–1860*. Ljubljana: Nova revija, 1991, str. 402.
- Videčnik, Aleksander: *Zgornjesavinjske vistorije*. Mozirje: Zavod za kulturo, 1998.
- Vider, Valentin: *Zapiski o Solčavi in njeni okolici. Prispevki k zgodovinskemu in etnografskemu gradivu*. Solčava: Turistično društvo Solčava, 1982.
- Vršnik, Jože: *Preproste zgodbe s solčavskih planin*. Celje: Mohorjeva družba, 2005.
- Zemljič, Branko: Solčavski kot. *Planinski vestnik* 12, 1956, št. 4, str. 197–200.
- Zwitter, Žiga: *Vpliv »male ledene dobe« na agrarno poselitev na ozemlju današnje Slovenije: na primeru izbranih območij v Zgornji Savinjski dolini* (diplomsko delo). Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 2010.

SPLETNE STRANI

Inštitut za novejšo zgodovino, *Žrtve prve svetovne vojne*:
www.sistory.si/www/7776

The Statue of Liberty – Ellis Island Foundation:
www.statueofliberty.org/discover/passenger-ship-search/

SUMMARY

Life on a Remote Farm in the Upper Savinja Valley during the Nineteenth and Twentieth Centuries. The Example of the Gradišnik Farm

Solčava, one of the most sparsely populated areas in Slovenia, encompasses a village as its centre, scenic glacial valleys (the Logar Valley, Matk Cirque, and Roban Cirque), and several high-altitude self-sufficient farms, locally known as *celki*, widely dispersed towards the slopes of Mount Olševa or the area of Podolševa (formerly Germ. *Heiligengeist*). Until 1918, local kin and economic relations were primarily directed towards Carinthia, which also left a mark on the speech and customs. However, with the opening of the road connecting the villages of Luče and Solčava in 1894 and the demarcation of the northern border after the First World War, the flows began to increasingly gravitate towards the Savinja Valley.

Daily life abided by the rhythm of religious and annual calendars, in close harmony with the family, neighbourhood, and local community life. Tourism started to develop in the nineteenth century, dovetailed by the construction of the first mountain lodges; it experienced remarkable growth during the interwar period and, of course, after the Second World War. Tourism provided the local inhabitants with a series of important supplementary activities, ranging from accommodation to selling local crops and products. Despite their remoteness, historical turmoil also affected the areas in the Upper Savinja Valley: one of the most tragic incidents occurred in October 1944, when the German Army burned down the village of Solčava, along with many houses and farmsteads in the area and drove the population into internment.

Modernization, which followed the Second World War—revamping the infrastructure, electrification, establishing telephone and road networks—gradually made this isolated area more accessible to the world. Self-sustainability was limited to the most essential crops; forestry and to some extent livestock or dairy production became the main source of income. Steep farm plots were gradually abandoned, giving way to a growing forest cover.

The second part of the article focuses on the history of the Gradišnik farm and its owners. Although the farm, which came into existence by splitting off from Perko's hide in the seventeenth century, changed owners, it retained the continuity of its name and landholding. In the mid-nineteenth century, it was thoroughly rearranged by Matija Operčan, who moved its centre and reconstructed most buildings. After his death, the farm was inherited by Jera Štifter, the widow of Peter Logar (Covnik), who in 1883 married Jožef Poličnik and founded the Poličnik family there. Their son Jacob took over the farm in 1926 and married Neža Klemenšek in 1929. Their farm-keeping was affected by the Second World War and the postwar

crisis. After 1964 came the period of intensive modernization, when the landholding passed into the hands of Jakob's son Drago (Karel). The farm was technologically modernized and its energy efficiency improved with the introduction of many novelties, such as the farm's own sawmill, the first car, a service road, a tractor, electricity, household appliances, a telephone line, and subsequently their own small hydro power station. In 1993, it passed over to Drago's son Karli (Drago) Gradišnik, who expanded its operations by offering supplementary tourist and recreational activities. After his death in 2018, the farm's story has been continued by his family.

The article also includes segments of probate documents spanning three generations, which provide a highly

interesting source by shedding light on a long continuity of basic traditional patterns, but also gradual changes in material culture and modernization.

House continuity, preserved rich oral heritage, and archival sources attest that the sustainability of a farm constituted the cornerstone of survival in a harsh mountain environment, while household and economic modernization, coupled with newly built infrastructure in the second half of the twentieth century, granted high-altitude homesteads a greater competitive edge as well as a higher standard of family economy.